

تدوین و اعتباریابی الگوی مطلوب محبت و مهرورزی در تعلیم و تربیت

مریم نیکو نژاد*

محمد هاشم رضایی**

محمد سیفی***

چکیده

هدف این پژوهش تبیین مبانی محبت و مهرورزی در تعلیم و تربیت، ارائه الگوی مطلوب و اعتبار سنجی آن بود. این پژوهش در سال تحصیلی ۹۸-۱۳۹۷ اجرا گردید. در اجرای این پژوهش، از دو رویکرد کیفی و کمی در دو مرحله پیاپی استفاده گردیده است. این پژوهش از نظر هدف کاربردی ولی از نظر نحوه گردآوری داده‌ها از انواع روش‌های پژوهش با طرح‌های ترکیبی اکتشافی بود. جامعه آماری در بخش کیفی شامل کلیه خبرگان حوزه تعلیم و تربیت است که بامصاحبه با ۳۰ نفر از خبرگان حوزه تعلیم و تربیت دانشگاه‌های استان خوزستان از طریق نمونه گیری هدفمند به اشباع نظری رسید و در بخش کمی کلیه اساتید دانشگاه فرهنگیان به تعداد ۴۴۰ نفر بودند و با توجه به استفاده از جدول کرجسی- مورگان حجم نمونه، به تعداد ۲۱۰ نفر تعیین گردید. دربخش کیفی پژوهش از مصاحبه نیمه ساختار یافته و در بخش کمی پرسشنامه محقق ساخته که روایی صوری و محتوایی آن مورد تأیید قرار گرفته، استفاده شد. جهت تحلیل داده‌های کیفی از روش کدگذاری (باز، محوری و انتخابی) و جهت تحلیل داده‌ها کمی از روش تحلیل عاملی با رویکرد تأییدی استفاده گردید. بر اساس یافته‌های پژوهش مؤلفه‌های الگوی مطلوب در ابعاد هستی‌شناسی، انسان‌شناسی، معرفت‌شناسی، ارزش‌شناسی، زیست‌شناسی، جامعه‌شناسی، روان‌شناسی و دینی ارائه گردید. بر اساس این ابعاد ۶۰ مؤلفه اصلی استخراج گردید. الگوی مطلوب طراحی و اعتبار سنجی شد. نتایج اجرای تحلیل عاملی تأییدی نشان داد ضرائب بارهای عاملی استخراج شده برای تبیین عوامل مؤلفه‌های کلیدی از انسجام لازم و کافی برخوردار بوده است. به عبارت دیگر نتایج ضرایب ویژه نشان داد که همه مواد ۶۰ گانه به عنوان گویه‌ها و بارهای عاملی مناسب شناخته شده و می‌تواند محبت و مهرورزی در تعلیم و تربیت را تبیین نماید، که می‌توان گفت یکی از بهترین شیوه‌ها در تعلیم و تربیت استفاده از محبت است.

واژه‌های کلیدی: الگوی مطلوب، تعلیم و تربیت، محبت و مهرورزی

* دانشجوی دکتری فلسفه تعلیم و تربیت، گروه علوم تربیتی، واحد اراک، دانشگاه آزاد اسلامی، اراک، ایران.

** استادیار گروه علوم تربیتی، دانشگاه پیام نور (نویسنده مسئول) m.h.rezaei@yahoo.com

*** استادیار گروه علوم تربیتی، واحد اراک، دانشگاه آزاد اسلامی، اراک، ایران.

تاریخ دریافت: ۹۸/۰۶/۱۵

تاریخ پذیرش: ۹۹/۰۴/۱۱

مقدمه

تعلیم و تربیت از جمله دغدغه‌های مشترک جوامع انسانی است، کشورها و ملت‌ها براساس طرزفکر و مکتب فلسفی و سیاسی خود، مقاصد تربیتی خود را تعریف می‌کنند و این تفاوت در سبک و روش به تفاوت در اهداف تربیتی می‌انجامد (جونز و همکاران^۱، ۲۰۱۴). آنچه مهم است این است که در تعیین هدف‌های تربیتی، باید نیازهای اجتماعی در ابعاد وسیع، در نظر گرفته شود، چون قرار است تعلیم و تربیت نقش تعیین‌کننده در تحولات اجتماعی داشته باشد (ساکو و موسوی، ۱۳۹۴). در اهداف تربیتی تعلیم و تربیت، نیازهای اجتماعی با توجه به تغییر و تحولات هر عصر و زمان، در نظر گرفته می‌شود و این اصل، مبنای اهداف قرار می‌گیرد تا نسلی متناسب با زمانی که زندگی خواهند کرد، تربیت شوند. (شریعتی، ۱۳۹۴). برای تحقق اهداف تربیتی یکی از بهترین شیوه‌ها در تعلیم و تربیت استفاده از محبت است. ذهن پاک و شفاف مرتبی بر پایه محبت و مهرورزی نهادینه شده است و برداشت‌های ذهنی و فکری او از مفاهیمی چون محبت و مهرورزی با توجه به مشاهدات، مطالعات و آموخته‌های کلاسی است. شجاری (۱۳۹۱) و حسن‌زاده (۱۳۸۸) در پژوهش‌هایی به بررسی ابعاد مختلف روش تربیتی محبت در تعلیم و تربیت اسلامی پرداخته‌اند. خواجه پور فیروزآبادی و همکاران (۱۳۹۵) نیز در پژوهش خود مطرح می‌کنند که در مکتب تربیتی اسلام به عامل تربیتی محبت تأکید بسیار شده است و اولیای الهی از آن بهره‌های بسیار گرفتند و آن را محور تربیت قرار داده‌اند. در پژوهشی درباره نقش محبت حسین زاده و گورتی (۱۳۹۴) به این نتیجه رسیدند که از مهم‌ترین آسیب‌های اجتماعی و مصادیق بی‌مهری، تبعیض و تحقیر افراد در هر شرایط در برابر دیگران است که با روش‌های چون استهزاء و تمسخر، ملامت و سرزنش، تهمت، دشنام و القاب زشت بروز می‌یابد و راهکارهایی همچون ابراز محبت، تکریم شخصیت، توجه به احساسات و دوری از تبعیض، می‌تواند راهی برای مقابله با این روش باشد. از طرفی کاپلان و همکاران^۲ (۲۰۱۶) نیز در پژوهشی با عنوان "بررسی آموزش مبتنی بر مهربانی و محبت: مدل مفهومی برای ارزیابی برنامه‌های آموزشی مبتنی بر مهربانی در مدارس" بیان کردند که برنامه‌های آموزشی مبتنی بر مهربانی در مدرسه ممکن است بر فرآیند یادگیری بیفزایند. پس در حوزه تعلیم و تربیت، مهارت و اقتدار مریبان در تسلط بر ماده درسی مهم ولی کافی نیست، زیرا هدف افزایش رشد کلی دانش‌آموزان در خودشناسی و رضایتمندی از

1. Jones, A., et al.

2. Kaplan, D., et al.

زندگی می‌باشد. در مدارس امروز، انواع پدیده‌های جدید (به عنوان مثال چند فرهنگی، محرومیت، و غیره) کار مریبان را به چالش می‌کشد و معلمان باید با همکاری نه تنها دانش آموزان بلکه با پدر و مادر و جامعه، چگونگی رویارویی با این پدیده‌ها را بررسی کنند. بنابراین بکار بستن شیوه‌های مبتنی بر عشق و محبت در آموزش و پرورش برای افزایش حس معنا و به تحقق رسیدن دانش آموزان از طریق فعالیت‌ها و تجربه‌های هدفمند ضروری است (کاشفی، ۱۳۸۸). بنابراین متخصصان تعلیم و تربیت، جامعه‌شناسی، روان‌شناسی و متصدیان آموزش و پرورش، باید به این مهم پرداخته و زمینه‌ها و عواملی تأثیرگذار در محبت و مهرورزی و همچنین مصادیق بی‌مهری، را شناسایی نموده و در برنامه‌ها و محتوای آموزشی، راهکارهایی عملی ارائه دهند تا با ارتقاء کیفیت آموزشی، پاسخگوی این وضعیت نامطلوب باشد (حسن‌زاده، ۱۳۸۸). مروری اجمالی بر تحقیقات پیشین نشان داد، که تاکنون تحقیق جامعی که به بررسی مبانی محبت و مهرورزی با توجه به ابعاد و مؤلفه آن در تعلیم و تربیت و ارائه الگوی آن، با عنایت به اسناد بالادستی، پردازد، انجام نشده است. لذا در این تحقیق با توجه به این خلأ مطالعاتی و با در نظر داشتن اهمیت این موضوع در تعلیم و تربیت و به منظور فراهم شدن تسهیلات لازم در دستیابی به رشد هماهنگ و متعادل متریبان در کلیه ابعاد زندگی، به بررسی و تبیین این مبانی در تعلیم و تربیت پرداخته شده است. اهمیت موضوع متولیان آموزشی محبت و مهرورزی را بر آن می‌دارد که این مهم را به عنوان یکی از نمایه‌های مهم نظام تعلیم و تربیت مورد توجه قرار دهند. بنابراین در این پژوهش محقق هم خود را بر این نکته مصروف نموده، که به این پرسش پاسخ دهد که مبانی محبت و مهرورزی در تعلیم و تربیت چیست؟ و چه الگوی مطلوبی برای آن می‌توان ارائه کرد؟

روش

روش پژوهش کمی و کیفی، از نظر هدف کاربردی و از نظر نحوه گردآوری داده‌ها از انواع روش‌های تحقیق با طرح‌های ترکیبی اکتشافی است که به شیوه استقرایی صورت گرفته است. جامعه آماری در بخش کیفی شامل کلیه خبرگان حوزه تعلیم و تربیت است که با مصاحبه با ۳۰ نفر از خبرگان حوزه تعلیم و تربیت دانشگاه‌های استان خوزستان به اشباع نظری رسید، و در بخش کمی جامعه شامل کلیه اساتید دانشگاه فرهنگیان به تعداد ۴۴۰ نفر است که با استفاده از جدول بر آورد نمونه کرجسی - مورگان حجم نمونه، به تعداد

۲۱۰ نفر تعیین گردید. که در بخش کیفی برای انجام مصاحبه نیمه ساختاریافته، در ابتدا روش نمونه‌گیری به شیوه قضاوتی یا هدفمند و سپس به روش گلوله برفی انجام شده است. و در بخش کمی، جهت انجام تحلیل عاملی تأییدی، از روش نمونه‌گیری تصادفی چندمرحله‌ای استفاده گردید. به منظور گردآوری اطلاعات مورد نیاز از مطالعات کتابخانه‌ای و اسنادی (جدیدترین منابع علمی و اسناد و مدارک بالادستی)، روش پیمایشی و انجام مصاحبه نیمه ساختاریافته استفاده شد. سؤالات مصاحبه ۴ مورد بود که روایی و پایایی آنها با استفاده از نظرات متخصصان و فرمول اسکات^۱ و میزان توافق نظر متخصصان (۹۲٪) محاسبه شد. برای پالایش و نهایی کردن مولفه‌های الگوی مطلوب، محبت و مهرورزی در تعلیم و تربیت با استفاده از روش پیمایشی از «پرسشنامه محقق ساخته بسته پاسخ» و انجام تحلیل عاملی تأییدی در راستای اجماع نظر مشارکت کنندگان استفاده گردید. ابزار پرسشنامه براساس نظر متخصصان حوزه تخصصی تهیه شد که دارای ۶۰ سؤال بود. برای محاسبه پایایی پرسشنامه با نرم افزار Spss 23، ضریب آلفای کرونباخ ۰/۹۷ بدست آمد. برای حصول اطمینان از روایی محتوا، صوری و پیش‌بین و سازه، محقق چندراهربرد رادریش گرفته شد. در مرحله اول برای تجزیه و تحلیل داده‌ها در بخش داده بنیاد از کدگذاری باز، کدگذاری محوری و کدگذاری انتخابی، استفاده شده است. در مرحله دوم برای تجزیه و تحلیل داده‌های به دست آمده از مصاحبه‌ها، تقریباً مشابه روش کدگذاری و مقوله‌بندی داده‌ها از تئوری زمینه-بنیاد استفاده شد. در مرحله سوم از تحلیل عاملی تأییدی در راستای اجماع نظر مشارکت کنندگان استفاده شد. قبل از انجام تحلیل عاملی بایستی از کفایت داده‌ها اطمینان کرد لذا در ابتدا به بررسی مناسب بودن داده‌ها برای تحلیل عاملی پرداخته شده است؛ که برای این کار از شاخص KMO^2 و آزمون بارتلت^۳ استفاده شده است.

جدول ۱ مشخصات جمعیت شناختی در بخش کیفی

جنسیت	مدرک تحصیلی	وابستگی	سابقه
۱۵ مرد	دکتری	دانشگاه دولتی، دانشگاه آزاد اسلامی، دانشگاه پیام نور،	۱۱ تا ۲۹
۱۵ زن	تخصصی	دانشگاه فرهنگیان	سال

1. Scott
2. Kaiser-Mayer-Olkin

3. Bartlett

جدول ۲ توزیع فراوانی متغیرهای جمعیت شناختی مربوط به مشارکت کنندگان

ردیف	متغیر	سطوح	فراوانی	درصد فراوانی	درصد فراوانی تجمعی
۱	جنسیت	مرد	۱۲۷	۶۰/۵	۶۰/۵
		زن	۸۳	۳۹/۵	۱۰۰/۰
		جمع	۲۱۰	۱۰۰/۰	
۲	تحصیلات	فوق لیسانس	۱۲۵	۵۹/۵	۵۹/۵
		دکتری	۸۵	۴۰/۵	۱۰۰/۰
		مجموع	۲۱۰	۱۰۰/۰	
۳	سابقه کار	زیر ۱۰ سال	۳۴	۱۶/۲	۱۶/۲
		۱۱ تا ۲۰ سال	۷۹	۳۷/۶	۵۳/۸
		بیش از ۲۱ سال	۹۷	۴۶/۲	۱۰۰/۰
		مجموع	۲۱۰	۱۰۰/۰	
۴	مرتبه علمی	مرئی	۶۲	۲۹/۵	۲۹/۵
		استاد یار	۱۳۴	۶۳/۸	۹۳/۳
		دانشیار	۱۰	۴/۸	۹۸/۱
		استاد تمام	۴	۱/۹	۱۰۰/۰
		مجموع	۲۱۰	۱۰۰/۰	

یافته‌ها

در راستای هدف پژوهش و جهت پاسخ به سؤالات، چارچوب کلی الگوی محبت و مهرورزی در تعلیم و تربیت پی‌ریزی شد. داده‌های کیفی، از اسناد و متون مربوطه و از طریق مصاحبه نیمه ساختاریافته گردآوری شد و با رویکردی مبتنی بر فرآیند نظریه داده بنیاد، تحلیل و کدگذاری شد و الگوی اولیه پژوهش در ۳ بعد، ۸ مبنا و ۶۰ مؤلفه ارائه شد. الگوی مطلوب محبت و مهرورزی متناسب با اسناد، متون و استراتژی‌های بالادستی و در راستای تحقق مطلوب رسالت و اهداف تعلیم و تربیت، در الگوی پژوهش تحقیق در جدول ۱ آمده است.

جدول ۳. ابعاد و مبانی الگوی مطلوب محبت و مهرورزی در تعلیم و تربیت

موضوع	ابعاد	مبانی
ارائه الگوی مطلوب محبت و مهرورزی در تعلیم و تربیت	فلسفی	هستی‌شناسی
		انسان‌شناسی
		معرفت‌شناسی
		ارزش‌شناسی
زیست‌شناسی		
علمی	جامعه‌شناسی	
	روان‌شناسی	
دینی	دینی	

الگوی مطلوب محبت و مهرورزی در تعلیم و تربیت دارای چه ابعاد، مؤلفه‌ها و ویژگی‌هایی است؟

جدول ۴. بار عاملی هر یک از مؤلفه‌های پژوهش در هر یک از عامل‌های اصلی

ضرایب بار عاملی	مؤلفه‌ها	مبنا
۰/۶۳	ضرورت پرداختن به ربوبیت خداوند متعال به‌عنوان مبدأ و منشأ هستی و محبت	هستی‌شناسی
۰/۶۴	هدف و غایت تربیت، دستیابی به مراتب حیات طیبه و دستیابی به غایت زندگی	
۰/۶۵	ضرورت یادگیری عشق و محبت به خالق، هستی و کائنات	
۰/۵۲	استحکام رابطه انسان با مبدأ هستی، خداوند متعال، در سایه محبت و مهرورزی	
۰/۷۰	ضرورت پرداختن به توصیه‌های خالق هستی به عاطفه برانگیزی و طرح دوستی بندگان با یکدیگر	انسان‌شناسی
۰/۸۰	در نظر گرفتن نیاز محبت و محبوب شدن	
۰/۶۸	تکیه بر گرایش‌های درونی فطری و استعداد‌های طبیعی آدمی و با استفاده از نیروی عقل، اختیار و اراده	
۰/۶۱	نقش‌آفرینی محبت و مهرورزی در تکوین و تعالی پیوسته هویت آدمی در ابعاد فردی، خانوادگی و اجتماعی	
۰/۵۸	توجه به فعالیت‌های جمع‌گرا و تعدیل حب ذات انسانی	

مبنا	مؤلفه‌ها	ضرایب بار عاملی
معرفت‌شناسی	ضرورت پرداختن به انواع تربیت از جمله تربیت عاطفی	۰/۷۶
	ضرورت‌های یادگیری و مدیریت عاطفی	۰/۵۹
	دستیابی به معرفت جهت بینش و گرایش درونی، و منشور محبت و معرفت	۰/۹۱
	ضرورت استفاده از توان عاطفی در فرایند آموزشی	۰/۹۲
	کثرت‌گرایی شناختی و توجه به منابع و ابزار مختلف برای رسیدن به معرفت و محبت	۰/۸۳
	هویت جامع و منسجم معرفت و توأمان بودن ابعاد وحیانی، عقلانی و عاطفی	۰/۹۰
	محتوای کتب آموزشی، طراحی تصاویر کتب و رنگ‌آمیزی آن‌ها جهت القای حس آرامش و دوستی و مهرورزی	۰/۶۸
	انتخاب برخی واحدهای درسی به صورت اختیاری با توجه به استعداد و علاقه‌مندی‌های دانش‌آموزان	۰/۶۴
	پرداختن به برخی مواد درسی نظیر هنرهای تجسمی و موسیقی و... و نقش‌آفرینی آن‌ها در بروز عواطف انسانی و تلطیف روحیه	۰/۷۸
	پرداختن به نظام معیار اسلامی و ارزش‌های مبتنی و سازگار با دین اسلام و توجه به محبت و مهرورزی	۰/۷۶
ارزش‌شناسی	انتخاب و التزام آگاهانه و آزادانه نظام معیار مناسب با دین اسلام و توجه به محبت و مهرورزی	۰/۷۸
	آموزه‌های قرآن کریم در باب محبت و مهرورزی و نقش معنوی و اسوهای و تربیتی پیامبر اکرم (ص) و معصومین (ع) برای تحقق جامعه عدل جهانی	۰/۸۱
	پرورش عواطف انسانی و مدیریت آن بر اساس ارزش‌ها	۰/۷۷
	پرورش اخلاقیات و استفاده از متون ادبی و اشعار بزرگان علم و ادب با محوریت محبت و مهرورزی در محتوای آموزشی	۰/۶۵
	گرایش انسان به هنر و زیبایی و لحاظ کردن آن در برنامه‌های درسی	۰/۷۷
	پرورش و تربیت زیبایی‌شناسی و ارائه فرصت‌های بروز تخیل و خلاقیت و توجه به محبت و مهرورزی	۰/۷۴
	کاربرد و پرورش حواس بصری جهت نمایش دادن عشق و محبت و احساسات، تبادل مفاهیم و درک پیرامون	۰/۷۱

مبنا	مؤلفه‌ها	ضرایب بار عاملی
	کاربرد قالب‌های جذاب هنری و نمادسازی جهت ایجاد حس آرامش و دوستی و مهرورزی	۰/۵۹
	یکسانی چارچوب و ثبات نیازهای زیستی در تمامی انسان‌ها و التفات محبت‌آمیز مسئولین مدارس در تأمین این نیازهای اولیه	۰/۷۹
	شناخت و تعدیل نیازهای زیستی و فیزیولوژیکی بدن انسان با ایجاد انگیزه درونی و افزایش توان عاطفی مهرورزی	۰/۷۸
	نقش اراده انسانی بر ویژگی‌های ژنتیکی و زیست‌شناختی و تأثیرگذاری مثبت محبت و مهرورزی به‌عنوان پیش‌نیاز معرفتی و اراده انسانی	۰/۸۶
زیست‌شناسی	تأثیر و ضرورت استفاده از توان عاطفی و محبت و صمیمیت در خودباوری و فائق آمدن بر محدودیت‌های فیزیکی و زیستی	۰/۸۰
	نقش و تأثیر محبت بر تنظیم‌کننده‌های فیزیولوژیکی بدن (نظیر هورمون سروتونین) و در پی آن تعادل عملکرد بدن	۰/۷۷
	ضرورت پرداختن به راه‌های صحیح کنترل امیال جنسی و توجه به ایجاد محبت و پیوند عاطفی زوجین به‌عنوان یکی از اهداف رضای جنسی	۰/۸۴
	پرداختن به جامعه استوار بر روی نمودن و حب به خدا در حالت تسلیم و رضا	۰/۶۴
	روابط اجتماعی معطوف به ارزش‌های انسانی و اخلاقی، معرفت، محبت و اطاعت از خدا و عاری از ارتباطات خشونت‌آمیز یا انتفاعی	۰/۷۴
	ایجاد فرصت‌هایی برای تصمیم‌گیری مشارکتی و همدلانه دانش‌آموزان	۰/۷۸
جامعه‌شناسی	افزایش توان فراگیری مهارت‌های زندگی اجتماعی و بسر بردن با دیگران با وجود حس مهرورزی و اهمیت پیوندهای اجتماعی	۰/۶۸
	ضرورت برقراری ارتباط و تعامل بین فردی	۰/۸۷
	پرورش احساسات مثبت و عواطف مشترک، ادراک موقعیت و علاقه‌مندی شکوفایی خود و دیگران با گفتمان	۰/۸۰
	ایجاد فرصت‌هایی برای مهرورزی و همدلی با دیگران	۰/۷۳
روان‌شناسی	پرداختن به انگیزش‌های درونی و خودجوش که منشأ بروز محبت و مهرورزی	۰/۸۷

مبنا	مؤلفه‌ها	ضرایب بار عاملی
	به‌کارگیری روش‌های کاربردی عاطفی در مهارت‌های ارتباطی و روش‌های تدریس و آموزش	۰/۸۴
	پرورش و مدیریت هوش درون فردی در جهت رشد و به‌کارگیری عواطف	۰/۸۲
	آموزش، نیل به‌اعتدال و جهت دادن منطقی به رفتارهای عاطفی	۰/۸۴
	برنامه‌ها جامع‌نگری برای سلامت جسم و روان	۰/۷۹
	تقویت هوش فکورهانه	۰/۷۹
	محیط و جوسازمانی برانگیزاننده هوش عاطفی و هیجانی	۰/۸۰
	توجه به معماری و ساختار هندسی مدارس	۰/۸۶
	نقش فضای فیزیکی کلاس درسی و... در تلطیف عواطف و احساسات و روحیه افراد	۰/۹۰
	وجود فضای سبز و نمادها و المان‌ها جهت تلطیف عواطف و احساسات و روحیه افراد	۰/۷۱
	توجه به ارزش‌های انسانی و دینی در برنامه‌ها و محتوای آموزشی با مفاهیم مهرورزی و رأفت اسلامی	۰/۸۲
	ویژگی‌های شخصیتی و اخلاقی متصدیان آموزشی و عامل بودن به احکام شریعت، محبت و حسن خلق	۰/۷۷
	پرداختن به الگوها و سرمشق‌های مذهبی و ملی در ارائه نمودهایی عینی و شاخص از محبت و مهرورزی	۰/۷۷
	پرداختن و توجه به اهداف جمع‌گرای موردنظر دین در رابطه با مراعات و مهرورزی با هم‌نوع و طبیعت پیرامون	۰/۸۷
دینی	پیروی از عقل و شریعت در تعدیل و جهت دادن به عواطف انسانی و رعایت حدود شرعی	۰/۸۳
	استفاده از تمثیل‌ها و داستان‌های رأفت‌انگیز و آموزنده کتب آسمانی	۰/۸۲
	توصیه‌های عملی آموزه‌های دینی مانند انذار و بشارت، مراقبه و محاسبه در اشاعه عمل مهرورزانه	۰/۸۱
	پرداختن به محبت و علاقه به فرزند به‌عنوان یکی از عرصه‌های امتحان الهی در منطق قرآن	۰/۸۴
	موعظه و جدال احسن	۰/۸۴
	تأثیر نیایش و دعا در تلطیف عواطف انسانی	۰/۷۹
مجموع	۶۰ مؤلفه	

نتیجه به‌دست‌آمده ناشی از اجرای تحلیل عاملی تأییدی در جدول ۴ نشان داد که ضرایب بارهای عاملی استخراج‌شده برای تبیین عوامل مؤلفه‌های کلیدی مربوط به مبانی دینی محبت و مهرورزی از انسجام لازم و کافی برخوردار بوده‌اند.

جدول ۵. خروجی آزمون KMO و آزمون بارتلت است

مقدار KMO	۰/۸۸۱
کای اسکوئر	۱۴۲۷۴/۸
درجه آزادی	۱۷۷۰
سطح معنی‌داری	۰/۰۰۱

مطابق اطلاعات جدول ۵ اندازه کفایت نمونه (KMO) برابر ۰/۸۸۱ و همچنین آزمون معناداری کرویت نمونه (Bartlett) در تحلیل عاملی برابر با ۰/۰۰۱ به‌دست‌آمده که نشان‌دهنده کفایت نمونه‌ها برای انجام تحلیل عاملی است. ($p < ۰/۰۰۵$) لذا بر اساس آماره آزمون Bartlett's Test مقدار آماری آزمون کای اسکوئر حاصله برای تمامی عوامل بزرگ‌تر از کای اسکوئر جدول بحرانی است و همچنین در سطح ($P < ۰/۰۰۵$) معنادار است بنابراین می‌توان به این نتیجه دست‌یافت که ماتریس همبستگی فاکتورها برای انجام تحلیل عاملی مناسب است. ($P < ۰/۰۰۵$)

جدول ۶. جزئیات واریانس کل برای مولفه‌های محبت و مهرورزی در تعلیم و تربیت

مؤلفه‌ها	ضرایب ویژه		مجموع مجذورات حاصله (استخراجی)	
	درصد کل	درصد تراکمی واریانس	درصد کل	درصد تراکمی واریانس
ضرورت پرداختن به ربوبیت خداوند متعال به‌عنوان مبدأ و منشأ هستی و محبت و علاقه هستی‌بخش مطلق به مخلوقات	۲۰/۶	۳۴/۴	۲۰/۶	۳۴/۴
هدف و غایت تربیت، دستیابی به مراتب حیات طیبه و دستیابی به غایت زندگی	۷/۰۳	۱۱/۷	۷/۰۳	۱۱/۷
ضرورت یادگیری عشق و محبت به خالق، هستی و کائنات	۵/۴	۹/۱	۵/۴	۹/۱

مجموع مجذورات حاصله (استخراجی)			ضرایب ویژه			مؤلفه‌ها
درصد تراکمی واریانس	درصد واریانس	کل	درصد تراکمی واریانس	درصد واریانس	کل	
۶۰/۷	۵/۵	۳/۳	۶۰/۷	۵/۵	۳/۳۱	استحکام رابطه انسان با مبدأ هستی، خداوند متعال، در سایه محبت و مهرورزی
۶۴/۹	۱/۴	۲/۴	۶۴/۹	۱/۴	۲/۴	ضرورت پرداختن به توصیه‌های خالق هستی به عاطفه برانگیزی و طرح دوستی بندگان با یکدیگر
۶۸/۳	۳/۴	۲/۰۷	۶۸/۳	۳/۴	۲/۰۷	در نظر گرفتن نیاز محبت و محبوب شدن که جزء نیازهای اساسی انسان است.
۷۰/۹	۲/۵	۱/۵	۷۰/۹	۲/۵	۱/۵	تکیه بر گرایش‌های درونی فطری و استعدادهاى طبیعى آدمی و با استفاده از نیروی عقل، اختیار و اراده
۷۳/۱	۱/۲	۱/۳	۷۳/۱	۱/۲	۱/۳	نقش‌آفرینی محبت و مهرورزی در تکوین و تعالی پیوسته هویت آدمی در ابعاد فردی، خانوادگی و اجتماعی با تلاش شخصی و تأثیر اجتماعی
۷۵/۰۸	۱/۹	۱/۱	۷۵/۰۸	۱/۹	۱/۱	توجه به فعالیت‌های جمع‌گرا و تعدیل حب ذات انسانی و پرهیز از خودخواهی و فردگرایی
۷۶/۸	۱/۷	۱/۰۵	۷۶/۸	۱/۷	۱/۰۵	ضرورت پرداختن به انواع تربیت از جمله تربیت عاطفی با در نظر گرفتن نیازهای مختلف انسانی از جمله عواطف انسانی و عدم تک بعد نگری
			۷۸/۴	۱/۶	۰/۹	ضرورت‌های یادگیری و مدیریت عاطفی
			۸۰/۰۶	۱/۵	۰/۹	دستیابی به معرفت جهت بینش و گرایش درونی، و منشور محبت و معرفت، زمینه‌ساز باور (ایمان) و

مجموع مجذورات حاصله (استخراجی)			ضرایب ویژه			مؤلفه‌ها
درصد تراکمی واریانس	درصد واریانس	کل	درصد تراکمی واریانس	درصد واریانس	کل	
						تکوین اراده (تصمیم معطوف به عمل)
			۸۱/۵	۱/۴	۰/۸	ضرورت استفاده از توان عاطفی در فرایند آموزشی
			۸۲/۷	۱/۲	۰/۷	کثرت‌گرایی شناختی و توجه به منابع و ابزار مختلف برای رسیدن به معرفت و محبت
			۸۳/۹	۱/۱	۰/۶	هویت جامع و منسجم معرفت و توأمان بودن ابعاد وحیانی، عقلانی و عاطفی
			۸۵/۰۲	۱/۰۷	۰/۶	محتوای کتب آموزشی، طراحی تصاویر کتب و رنگ‌آمیزی آن‌ها جهت القای حس آرامش و دوستی و مهرورزی
			۸۶/۰۱	۰/۹۹	۰/۶	انتخاب برخی واحدهای درسی به صورت اختیاری با توجه به استعداد و علاقه‌مندی‌های دانش آموزان
			۸۶/۹	۰/۹	۰/۵	پرداختن به برخی مواد درسی نظیر هنرهای تجسمی و موسیقی و... و نقش‌آفرینی آن‌ها در بروز عواطف انسانی و تلطیف روحیه
			۸۷/۹	۰/۹	۰/۵	پرداختن به نظام معیار اسلامی و ارزش‌های مبتنی و سازگار با دین اسلام و توجه به محبت و مهرورزی
			۸۸/۷	۰/۸	۰/۴	انتخاب و التزام آگاهانه و آزادانه نظام معیار مناسب با دین اسلام و توجه به محبت و مهرورزی به عنوان پیش‌نیاز معرفتی وارده انسانی
			۸۹/۵	۰/۷	۰/۴	آموزه‌های قرآن کریم در باب محبت و مهرورزی و نقش معنوی و

مجموع مجذورات حاصله (استخراجی)			ضرایب ویژه			مؤلفه‌ها
درصد تراکمی واریانس	درصد واریانس	کل	درصد تراکمی واریانس	درصد واریانس	کل	
						اسوه‌ای و تربیتی پیامبر اکرم (ص) و معصومین (ع) برای تحقق جامعه عدل جهانی
			۹۰/۲	۰/۷	۰/۴	پرورش عواطف انسانی و مدیریت آن بر اساس ارزش‌ها
			۹۰/۹	۰/۷	۰/۴	پرورش اخلاقیات و استفاده از متون ادبی و اشعار بزرگان علم و ادب با محوریت محبت و مهرورزی در محتوای آموزشی
			۹۱/۵	۰/۶	۰/۴	گرایش انسان به هنر و زیبایی و لحاظ کردن آن در برنامه‌های درسی و توجه به این‌که مظاهر هنری، مرهون گرایش درونی انسان به این امور و محبت و مهرورزی مهم‌ترین واسطه برقراری رابطه
			۹۲/۱	۰/۵	۰/۳	پرورش و تربیت زیبایی‌شناسی و ارائه فرصت‌های بروز تخیل و خلاقیت و توجه به محبت و مهرورزی به‌عنوان پیش‌نیاز معرفتی و تأثیرگذار مثبت در خلق آثار هنری در قالب موسیقی، نقاشی، معماری، شعر و ادبیات
			۹۲/۷	۰/۵	۰/۳	کاربرد و پرورش حواس بصری (استفاده از ابزار بصری در پیام‌ها) جهت نمایش دادن عشق و محبت و احساسات، تبادل مفاهیم و درک پیرامون
			۹۳/۲	۰/۵	۰/۳	کاربرد قالب‌های جذاب هنری و نمادسازی (استفاده از نمادها و استعاره‌های عاطفی) جهت ایجاد حس آرامش و دوستی و مهرورزی

مجموع مجذورات حاصله (استخراجی)			ضرایب ویژه			مؤلفه‌ها
درصد تراکمی واریانس	درصد واریانس	کل	درصد تراکمی واریانس	درصد واریانس	کل	
			۹۳/۷	۰/۵	۰/۳	یکسانی چارچوب و ثبات نیازهای زیستی در تمامی انسان‌ها و التفات محبت‌آمیز مسئولین مدارس در تأمین این نیازهای اولیه
			۹۴/۲	۰/۵	۰/۳	شناخت و تعدیل نیازهای زیستی و فیزیولوژیکی بدن انسان با ایجاد انگیزه درونی و افزایش توان عاطفی مهرورزی
			۹۴/۶	۰/۴	۰/۲	نقش اراده انسانی بر ویژگی‌های ژنتیکی و زیست‌شناختی و تأثیرگذاری مثبت محبت و مهرورزی به‌عنوان پیش‌نیاز معرفتی و اراده انسانی
			۹۵/۰۵	۰/۴	۰/۲	تأثیر و ضرورت استفاده از توان عاطفی و محبت و صمیمیت در خودباوری و فائق آمدن بر محدودیت‌های فیزیکی و زیستی
			۹۵/۵	۰/۴	۰/۲	نقش و تأثیر محبت بر تنظیم‌کننده‌های فیزیولوژیکی بدن (نظیر هورمون سروتونین) و در پی آن تعادل عملکرد بدن
			۹۵/۷	۰/۳	۰/۲	ضرورت پرداختن به راه‌های صحیح کنترل امیال جنسی و توجه به ایجاد محبت و پیوند عاطفی زوجین به‌عنوان یکی از اهداف ارضای جنسی
			۹۶/۱	۰/۳	۰/۲	پرداختن به جامعه استوار بر روی نمودن و حب به خدا در حالت تسلیم و رضا
			۹۶/۴	۰/۳	۰/۲	روابط اجتماعی معطوف به ارزش‌های انسانی و اخلاقی،

مجموع مجذورات حاصله (استخراجی)			ضرایب ویژه			مؤلفه‌ها
درصد تراکمی واریانس	درصد واریانس	کل	درصد تراکمی واریانس	درصد واریانس	کل	
						معرفت، محبت و اطاعت از خدا و عاری از ارتباطات خشونت‌آمیز
						ایجاد فرصت‌هایی برای تصمیم‌گیری مشارکتی و همدلانه دانش‌آموزان در برنامه‌ها برای ایجاد حس رضایت، دل‌بستگی و الفت در محیط یادگیری
			۹۶/۷	۰/۳	۰/۲	افزایش توان فراگیری مهارت‌های زندگی اجتماعی و بسر بردن با دیگران با وجود حس مهرورزی
			۹۷/۳	۰/۲	۰/۲	ضرورت برقراری ارتباط و تعامل بین فردی
			۹۷/۵	۰/۲	۰/۱	پرورش احساسات مثبت و عواطف مشترک
			۹۷/۸	۰/۲	۰/۱	ایجاد فرصت‌هایی برای مهرورزی و همدلی با دیگران
			۹۸	۰/۲	۰/۱	پرداختن به انگیزش‌های درونی و خودجوش که منشأ بروز محبت و مهرورزی
			۹۸/۲	۰/۲	۰/۱	به‌کارگیری روش‌های کاربردی عاطفی در مهارت‌های ارتباطی و روش‌های تدریس و آموزش
			۹۸/۴	۰/۱	۰/۱	پرورش و مدیریت هوش درون فردی در جهت رشد و به‌کارگیری عواطف
			۹۸/۵	۰/۱	۰/۱	آموزش، نیل به اعتدال و جهت دادن منطقی به رفتارهای عاطفی
			۹۸/۷	۰/۱	۰/۱	برنامه‌ها جامع‌نگری برای سلامت جسم و روان در جهت افزایش رفتارهای انسانی مطلوب و مهرورزی

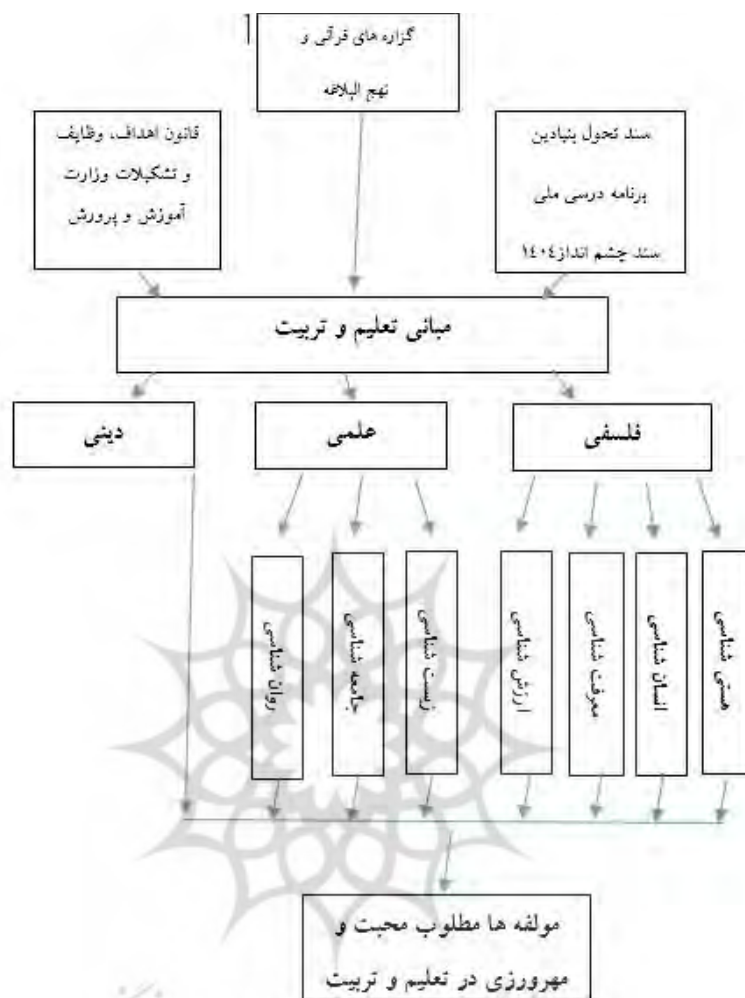
مجموع مجذورات حاصله (استخراجی)			ضرایب ویژه			مؤلفه‌ها
درصد تراکمی واریانس	درصد واریانس	کل	درصد تراکمی واریانس	درصد واریانس	کل	
			۹۸/۹	۰/۱	۰/۱	تقویت هوش فکورانه
			۹۹	۰/۱	۰/۱	محیط و جوسازمانی برانگیزاننده هوش عاطفی و هیجانی
			۹۹/۱	۰/۱	۰/۱	توجه به معماری و ساختار هندسی مدارس، درب ورودی، کف‌پوش‌ها و... جهت تلطیف عواطف و احساسات و روحیه افراد
			۹۹/۲	۰/۱	۰/۱	نقش فضای فیزیکی کلاس درسی و راهروها، چیدمان صندلی، نورپردازی رنگ‌آمیزی و... در تلطیف عواطف و احساسات و روحیه افراد
			۹۹/۳	۰/۱	۰/۶	وجود فضای سبز و ارائه جلوه‌هایی از طبیعت (آبشار و چشمه و گل و گیاه) و نمادها و المان‌ها جهت تلطیف عواطف و احساسات و روحیه افراد
			۹۹/۴	۰/۱	۰/۵	توجه به ارزش‌های انسانی و دینی در برنامه‌ها و محتوای آموزشی با مفاهیم مهرورزی و رأفت اسلامی ویژگی‌های شخصیتی و اخلاقی
			۹۹/۵	۰/۱	۰/۵	متصدیان آموزشی و عامل بودن به احکام شریعت، محبت و حسن خلق
			۹۹/۶	۰/۱	۰/۵	پرداختن به الگوها و سرمشق‌های مذهبی و ملی در ارائه نمودهایی عینی و شاخص از محبت و مهرورزی
			۹۹/۷	۰/۱	۰/۵	پرداختن و توجه به اهداف جمع‌گرای موردنظر دین در رابطه با

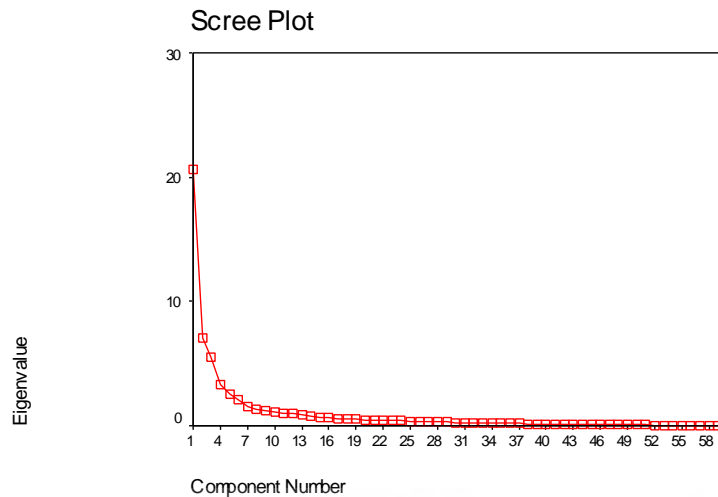
مجموع مجذورات حاصله (استخراجی)			ضرایب ویژه			مؤلفه‌ها
درصد تراکمی واریانس	درصد واریانس	کل	درصد تراکمی واریانس	درصد واریانس	کل	
						مراعات و مهرورزی با همنوع و طبیعت پیرامون
			۹۹/۷	۰/۱	۰/۳	پیروی از عقل و شریعت در تعدیل و جهت دادن به عواطف انسانی و رعایت حدود شرعی
			۹۹/۸	۰/۰۵	۰/۳	استفاده از تمثیل‌ها و داستان‌های رأفت انگیز و آموزنده کتب آسمانی
			۹۹/۸	۰/۰۵	۰/۳	توصیه‌های عملی آموزه‌های دینی مانند انذار و بشارت، مراقبه و محاسبه و... (احادیث و روایات و...) در اشاعه عمل مهرورزانه
			۹۹/۹	۰/۰۵	۰/۳	پرداختن به محبت و علاقه به فرزند به‌عنوان یکی از عرصه‌های امتحان الهی در منطق قرآن
			۹۹/۹	۰/۰۵	۰/۲	موعظه و جدال احسن (همراهی و همدلی با فراگیر)
			۱۰۰	۰/۰۵	۰/۱	تأثیر نیایش و دعا در تلطیف عواطف انسانی
مجموع ۶۰ مؤلفه						

نتایج

جدول ۶ حاکی از آن است که ضرایب ویژه مربوط به مؤلفه‌ها، در مجموع قادر می‌باشند به‌صورت کامل و صد درصد واریانس محبت و مهرورزی در تعلیم و تربیت را تبیین نمایند.

شکل ۱. الگوی مطلوب محبت و مهرورزی در تعلیم و تربیت

نمودار ۱. جزئیات واریانس کل برای مؤلفه‌های محبت و مهرورزی

بحث و نتیجه‌گیری

هدف این پژوهش ارائه الگوی مطلوب محبت و مهرورزی در تعلیم و تربیت و مدارس ایران بود؛ همان‌طور که اشاره شد در سیاست‌های کلی نظام آموزش و پرورش و همچنین در سند و برنامه درسی ملی جمهوری اسلامی ایران برای دستیابی برنامه‌ریزان و تولیدکنندگان محتوای برنامه‌های درسی و تربیتی به اهداف تفصیلی دوره‌ها بر مبنای نیازها، تمایلات، انتظارات و توانمندی‌های متریان، اشاره شده است. لذا سازمان‌های متولی امر تعلیم و تربیت می‌توانند با به‌کارگیری الگوی ارائه‌شده در این پژوهش، بستر پیاده‌سازی این سیاست‌ها را در تعلیم و تربیت فراهم سازند. با بررسی‌های به‌عمل‌آمده در وسع و توان محقق و به لحاظ فقدان تحقیقات پیشین داخلی در ارتباط با ارائه الگوی محبت و مهرورزی در تعلیم و تربیت کشور، امکان مقایسه نتایج پژوهش با تحقیقات پیشین فراهم نگردید؛ ولی درعین‌حال پژوهش‌های مشابهی نظیر شعبانی چافجیری، رخشنده نیا، حسینی اجداد (۱۳۹۱) ضمن ضرورت وجود طرحی جامع و الگویی مناسب جهت پیشرفت مادی و معنوی ایران، با استفاده از آموزه‌های دینی و با تکیه بر سه عنصر اساسی علم، محبت و آزادی و با روش توصیفی تحلیلی، الگویی مناسب جهت پیشرفت مادی و معنوی ایران اسلامی ارائه نموده‌اند که بررسی‌ها حاکی از ارتباط عمیق و نقش اساسی و همه‌جانبه سه عنصر علم، محبت و آزادی جهت تحقق پیشرفت جامعه مشخص

گردید. در این پژوهش ابعاد و مبانی و مؤلفه‌های الگوی موردنظر کامل‌تر از پژوهش‌های خارجی مثل، پژوهش کاپلان و همکاران (۲۰۱۶) بود. زیرا بیشتر هدف ارائه الگوی مفهومی برای ارزیابی برنامه‌های آموزشی مبتنی بر مهربانی در مدارس موردنظر کاپلان و همکاران در پژوهش بوده است و طراحی این الگو برای ارزیابی آموزش‌ها مبتنی بر مهربانی در سبک سنتی و غیر سنتی در مدارس مورداستفاده قرار گرفته است. همچنین پژوهش جونز و همکاران (۲۰۱۴) که به بررسی نقش مهربانی و مراقبت در تمامی بخش‌های آموزش و پرورش پرداختند و با اشاره به وضعیت نگران‌کننده روابط انسانی و چالش‌هایی که در این زمینه وجود دارد، راه رسیدن به یادگیری مؤثر و فعال دانش‌آموزان را، فعالیت‌های مشارکتی توأم با احترام و محبت دانستند. در صورتی که در این پژوهش نیز با همین دغدغه چالش‌های انسانی عصر حاضر، و در جهت بسترسازی لازم برای اجرای سند تحول بنیادین آموزش و پرورش و برنامه درسی ملی به طراحی و ارائه مدل منسجم و کاملی از محبت و مهرورزی در تعلیم و تربیت پرداخت. داده‌های کیفی، از اسناد و متون مربوط و از طریق مصاحبه نیمه ساختاریافته گردآوری و با توجه به نظریه داده بنیاد، تحلیل و کدگذاری گردیده و الگو اولیه پژوهش در سه بعد فلسفی، علمی و دینی و همچنین هشت مبنا و ۶۰ مؤلفه ارائه شد.

مبانی و اصول حاکم بر برنامه درسی ملی، برگرفته از فلسفه تربیت در جمهوری اسلامی ایران؛ فلسفه تربیت رسمی و عمومی در جمهوری اسلامی ایران؛ سند تحول بنیادین آموزش و پرورش و مطالعات کمیته تخصصی کلیات است و بر دلالت‌های مهمی که نگرش حاکم بر عناصر و مؤلفه‌های برنامه درسی ملی را شکل دهد، تأکید می‌ورزد. در برنامه درسی ملی، مبانی هستی‌شناسی، انسان‌شناسی، معرفت‌شناسی، ارزش‌شناسی، زیست‌شناسی، جامعه‌شناسی، روان‌شناسی و دینی به چشم می‌خورد اما در الگو ارائه شده، تفکیک و دسته‌بندی مناسبی از آنها صورت گرفته است. در الگو ارائه شده در این پژوهش، دسته‌بندی مناسبی از معیارهای محبت و مهرورزی و امکان استفاده عملیاتی و کاربردی معیارهای محبت و مهرورزی در تعلیم و تربیت بیشتر و دقیق‌تر فراهم گردیده است. اما در برنامه درسی ملی کشور، دسته‌بندی چندانی صورت نگرفته است. در الگو ارائه شده در این پژوهش، مولفه‌هایی نظیر مدیریت پیوندهای اجتماعی و عاطفی، تعدیل نیازهای زیستی و فیزیولوژیکی با انگیزش درونی و توان عاطفی، مدیریت هوش درون فردی در جهت رشد عواطف انسانی، تقویت هوش فکورانه لحاظ شده است و

ویژگی‌های شخصیتی و اخلاقی دست اندرکاران امر آموزش و پرورش بصورت برجسته‌تر و تاثیرگذارتر معرفی شده است. این الگو با در نظر گرفتن آموزش مستقیم مهارت‌های زندگی، می‌تواند هم به صورت یک راهکار ارتقای سلامت روانی و هم ابزاری قوی در دست متولیان تعلیم و تربیت در جهت توانمندسازی جوانان در ابعاد روانی - اجتماعی، در پیشگیری از آسیب‌های روانی - اجتماعی مبتلا به جامعه نظیر اعتیاد، خشونت‌های خانگی و اجتماعی، آزار کودکان، خودکشی، ایدز و موارد مشابه قابل استفاده باشد. مهارت‌های زندگی که نقش مهم و کلیدی در جامعه‌پذیری افراد، توانایی انجام رفتار سازگارانه و مثبت و کنار آمدن با چالش‌ها و ضروریات زندگی دارد. به افراد کمک می‌کنند تا مثبت عمل کرده، هم خودشان و هم جامعه را از آسیب‌های روانی - اجتماعی حفظ کرده و سطح بهداشت روانی خویش و جامعه را ارتقاء بخشند. شاید در دهه‌های گذشته به دلیل ساده‌تر بودن و پیش‌بینی‌پذیر بودن زندگی اجتماعی (کارآمدی الگوپذیری از والدین و حتی نسل‌های قبل‌تر از آن) این مهارت‌ها به سادگی در طی رشد آموخته شده و نیازی به آموزش مستقیم آنها احساس نمی‌شد. ولی اکنون با هجوم بی‌وقفه اطلاعات، در دنیای ارتباطات که متأسفانه درونی نشده و برخلاف گذشته به مهارت تبدیل نمی‌شود بسیار حیاتی و ضروری می‌نماید. پیشنهاد می‌گردد برای ارزیابی و آسیب‌شناسی چگونگی جایگاه محبت و مهرورزی در تعلیم و تربیت ایران از الگوی ارائه‌شده در این پژوهش استفاده نمایند. از جمله محدودیت‌هایی که در طول انجام این پژوهش وجود داشت، محدودیت در دسترسی به افراد صاحب نظر و خبرگانی بود که جهت مصاحبه نیمه ساختار یافته به سند تحول بنیادین آموزش و پرورش و برنامه درسی ملی تسلط کامل داشته باشند.

منابع

- حسین زاده، ع.؛ قاسمی گورتی، ع. (۱۳۹۴). تبیین مهم‌ترین روش‌های عاطفی آسیب‌زا در تربیت با تکیه بر آیات قرآن کریم و احادیث ائمه. *پژوهشنامه معارف قرآنی*، ۶(۲۲)، ۵۵-۷۸.
- حسن زاده، ف. (۱۳۸۸). روش تربیتی محبت در تعلیم تربیت اسلامی. دانشکده روان‌شناسی و علوم تربیتی، دانشگاه علامه طباطبایی.
- خواجه پور فیروزآبادی، ک.؛ هاشمی، ا.؛ رفعتی، ر. (۱۳۹۴). نقش محبت و مهرورزی در فرآیند تعلیم و تربیت. *اولین کنفرانس بین‌المللی مدیریت، اقتصاد، حسابداری و علوم تربیتی*، دانشگاه پیام نور نکا.

ساکی، م.؛ موسوی، س. (۱۳۹۴). جایگاه محبت در تربیت: سبک زندگی اسلامی در عصر انتظار. دومین کنفرانس ملی توسعه پایدار در علوم تربیتی و روان‌شناسی، مطالعات اجتماعی و فرهنگی، تهران.

شجاری، م. (۱۳۹۱). نقش محبت در زندگی اخلاقی از منظر حکمت متعالیه. سومین همایش ملی سهروردی با موضوع اخلاق کاربردی، دانشگاه زنجان، ۳ آبان ۱۳۹۱.

شعبانی چافجیری، ه.؛ رخشنده نیا، س. ا.؛ حسینی اجداد، س. ا. (۱۳۹۱). الگوی ایرانی اسلامی پیشرفت با تکیه بر سه عنصر علم، محبت و آزادی از منظر دین. *مطالعات الگوی اسلامی و ایرانی پیشرفت*، ۱(۱)، ۱۲۱-۱۵۴.

شریعتی، م. (۱۳۹۴). اثربخشی درمان مبتنی بر مهرورزی بر افسردگی و خود انتقادی دانشجویان دختر، *فصلنامه دانش و پژوهش در روان‌شناسی کاربردی*، ۱۷(۶۳).

کاشفی، م. ر. (۱۳۸۸). *آیین مهرورزی*. قم: بوستان کتاب.

References

- Jones, A., Griffiths, M., Rowland, S., Phipps, A., (2014). Kindness, Care and Love: Exploring the Hinterlands of Active Learning Relationships in Education. Hosted by Higher Education Research Group University of Edinburgh.
- Kaplan, D., DeBlois, M; Dominguez, V, Michele E. Walsh (2016). Studying the teaching of kindness: A conceptual model for evaluating kindness education programs in schools. *Evaluation and Program Planning* 58, 160-170.